

U rubrici »Manji prilozi i građa« objelodanjeni su ovi radovi: O prvoj ženskoj školi na Kosovu u doba Turaka (Jovan Vlahović); Promene u sistemu plaćanja učitelja u Srbiji u 19. veku (Nikodije Trndić); Šolsko hranilništvo na Slovenskem (Tatjana Hojan); Počeci školske inspekcije u Bosni i Hercegovini (Mitar Papić); Neki podaci iz istorije Državne mešovite građanske škole »Svetozar Miletić« u Titelu 1871—1944 (Nikola Kirić); Uz pedesetogodišnjicu Progimnazije u Crnoj Travi (Radomir Kostadinović); Rukopis neobjavljene istarske početnice iz 1944. Original je u zagrebačkom Hrvatskom školskom muzeju (Božo Jakovljević).

U povodu 40. godišnjice osnivanja zadruge »Ivan Filipović«, na priredenoj proslavi uvodni je referat održao Dragutin Franković, te je u njemu osvrtao i »opće društvene i političke prilike tridesetih godina, kad je zadruga osnovana i djelovala na rad 'Četvrtog odsjeka' zagrebačkog učiteljskog društva 'Jedinstvo' i skojevaca, mladih nenamještenih učitelja i učiteljica [...] koji su pomogli pri osnivanju Zadruga i surađivali s njom do kraja, do izbijanja rata«, i posebno je istakao antifašistički karakter rada i borbe članova zadruga i ostalih sudionika pokreta mlađeg učiteljstva u Hrvatskoj (sa Dalmacijom).

Na kraju Zbornika priopćeni su kraći osvrti o izložbama školsko-pedagoških muzeja, prikazi novije pedagoške literature i uzorno izrađena bibliografija »[...] za slovensko zgodovino šolstva (1971—1976)« iz pera višega bibliotekara ljubljanskog školskog muzeja Tatjane Hojan.

Miroslava Despot

**ZBORNİK TREĆEG PROGRAMA RADIO-ZAGREBA, Izdavač:
OOUR Radio-Zagreb, broj 1 (zima 1977) i 2 (proljeće-ljeto 1978)**

Posljednjih se godina očekivalo da će i redakcija Trećeg programa Radio-Zagreba, slično redakcijama trećih programa u Beogradu i Sarajevu, pristupiti izdavanju časopisa kojim bi se dio emitiranog programa učinio pristupačnijim javnosti. To se nedavno i ostvarilo, pa su se do sada pojavila već dva Zbornika Trećeg programa Radio-Zagreba (glavni i odgovorni urednik Ervin Peratoner). Teško je, a možda i nepotrebno, dati već sada ocjenu toga Zbornika, ali svakako treba pozdraviti početak njegova izlaženja, osobito stoga što već prva dva broja ukazuju na njegovu daljnju nezaobilaznu važnost. No, ipak se mogu izreći neke zamjerke koje su, vjerojatno, posljedica početnih napora oblikovanja Zbornika a vrlo se lako mogu ispraviti. Zbornik je kao prvo, precobiman i u njemu su mjestimično obuhvaćeni i tekstovi koji su na Trećem programu Radio-Zagreba emitirani u toku prethodnih pet godina. To je, vjerojatno, izraz želje da se nadoknadi propušteno, no čini nam se kako bi trebalo da Zbornik obuhvaća samo one tekstove koji su emitirani u razdoblju što je navedeno uz broj svakoga Zbornika. Time bi se izbjegla navođenja, kojih sada, osim iznimno, uostalom ni nema, o vremenu emitiranja objavljenog teksta. Zatim bi, na kraju svakog Zbornika, trebalo dati i pregled emitiranog programa u određenom razdoblju. Tako bi se moglo dokučiti kakvi su kriteriji

izbora pojedinih emitiranih tekstova i omogućiti čitaocu da, bilo obraćanjem redakciji ili pojedinom autoru, pribavi tekstove koji su emitirani a nisu objavljeni u Zborniku. Na kraju, treba upozoriti da su proredi premali i da se tekstovi protežu od gornjeg do donjeg ruba stranice što otežava čitanje. U ovom su prikazu dvaju brojeva Zbornika Trećeg programa Radio-Zagreba prvenstveno obuhvaćeni radovi koji mogu koristiti historičarima ili sadržajima potrebne podatke. Dakle, kriterij izbora tekstova nije vrijednosni već isključivo stručni.

U prvom su broju Zbornika Trećeg programa Radio-Zagreba objavljeni u cjelini materijali znanstvenog skupa »Jugoslavenska politika nesvrstanosti«, koji je održan 18—20. svibnja 1977. godine u Opatiji. Svi objavljeni materijali nisu i emitirani, pa to donekle predstavlja odstupanje od programske orijentacije Zbornika. Ipak i tako materijali sa skupa postaju pristupačni svim zainteresiranim znanstvenim radnicima i stručnjacima i našoj cjelokupnoj javnosti, pa je objavljivanje tako koncipiranog tematskog Zbornika i opravdano i korisno.

Na skupu su, koji je, mada to zvuči nevjerojatno, prvi skup u Jugoslaviji na kome je znanstveno razmatrana kompleksna problematika nesvrstanosti, s težnjom da se obuhvati sadašnja situacija i perspektive razvoja pokreta nesvrstanosti i izbjegne ponavljanje općih, otprije poznatih gledišta i osvrta na historijske činjenice, referati i saopćenja bili grupirani u tri tematske cjeline: »Svjetska privreda i nesvrstanost«, »Međunarodni odnosi i nesvrstanost« i »Nesvrstani i suradnja u oblasti informacija, nauke i kulture«. U Zborniku su, shodno tome, objavljeni materijali također grupirani u te tri tematske cjeline (svaka cjelina sadrži referate, saopćenja i diskusije o pojedinoj temi).

U drugom su broju Zbornika Trećeg programa Radio-Zagreba svi radovi, s izuzetkom prvog (Zvane Črnja: »Misao Josipa Broza«), razvrstani u osam tematskih cjelina: »Politički sistem i SK«, »Pojave i kretanja«, »Pitanja grada«, »Povratak događaja«, »Suvremenost u tradicijskim društvima«, »Iz indijske mitopoeitike«, »Pogledi i eseji« i »Hermetički tekstovi«. Prikazom su, u skladu s prethodnom napomenom, obuhvaćeni radovi objavljeni u prvoj, drugoj i četvrtoj tematskoj cjelini.

Prva tematska cjelina obuhvaća radove Veljka Cvjetičanina (»Savez komunista u sistemu socijalističkog samoupravljanja«), Jovana Mirića (»Partija 'kolektivni intelektualac' i 'moderni vladalac'« i »Interesi i političko organiziranje socijalističkog samoupravljanja«; u prvom su radu primijenjene neke, posebice Gramscijeve teze na naš suvremeni radnički i komunistički pokret, s naglaskom na pitanju: kako učiniti teoriju općeprihvaćenom, što je, inače, najpreči revolucionarni zadatak svake komunističke partije, dok su u drugom obuhvaćena pitanja socijalne i interesne diferencijacije u socijalističkom društvu, nadničko-klasnih interesa i konstitucija zajednice te odnosa SK prema »interesnom pluralizmu« i »političkom realizmu«) i Veljka Mratovića (»Aktualni problemi ostvarivanja koncepcije komunalnog sistema«).

U posljednjem se radu, uz ostalo, kritički ocjenjuju stanovite pojave i trendovi zapaženi u praksi ostvarivanja koncepcije komunalnog sistema. Posebno je zanimljivo pitanje o praktičnom donošenju odluka u općinskoj skupštini, koje se, prema propisima statuta, donose ravnopravnim odlučivanjem nadležnih vijeća (VUR, VMZ i DVP). Ali se u praksi zapaža tendencija da se ravnopravno odlučivanje provodi na zajedničkim sjednicama, čime se diferencirana struktura skupštine, koja izrasta iz struktura samoupravne organizacije samoupravljača,

stapa u neko općepredstavničko tijelo. Ravnopravno odlučivanje vijeća udruženog rada i vijeća mjesnih zajednica odgovara prirodi samoupravnih odnosa i društvenom položaju samoupravljača, no »da li u ravnopravnom odlučivanju [...] treba da odlučuje i [...] društveno-političko vijeće općinske skupštine« (48)? Sva pitanja iz djelokruga skupštine nisu, očevidno, u nadležnosti društveno-političkog vijeća, koje se isključivo uključuje tek pri rješavanju sistemskih pitanja. Zanimljivo je uočiti »da (se) tamo gdje se, nesumnjivo, rješavaju sistemska pitanja, a to je Skupština SFRJ, u strukturi skupštine ne pojavljuje društveno-političko vijeće kao posebno skupštinsko vijeće« (49). Tome treba pridodati da se, uostalom, sistemska pitanja, riješena ustavima i zakonima, u općini ne pojavljuju ni rješavaju pošto se sva pitanja u nadležnosti općinske skupštine rješavaju u smislu sistema, u skladu s višim normama kojima je sistem pravno utvrđen. Međutim, društveno-političko vijeće, kao stalno vijeće u strukturi općinske skupštine, u praksi se pretvara u vijeće opće nadležnosti, pa mu je uloga ne samo suprotna namjeri ustavotvorca već negativno suprotstavljena ulozi ostalih dvaju vijeća. Stoga se postavlja pitanje opravdanosti postojanja toga vijeća, osobito što bi društveno-političke organizacije svoju ustavnu ulogu i funkciju mogle ostvarivati posredstvom svojih redovitih organa ili osnivanjem delegacija prema prirodi pitanja o kojemu će se raspravljati i odlučivati u skupštini, osim ako treba — a ne treba — da to vijeće djeluje stalno.

U drugoj su tematskoj cjelini, prvo, objavljeni intervjui Victora Faya, historičara radničkog pokreta u Francuskoj, novinara, publicista i veterana francuskoga radničkog pokreta, Faruku Redžepagiću, pod naslovom »Radnička demokracija i kritika monolitizma«, Pierrea Joyea, prvaka KP Belgije, Radi Kalanju (prijevod s francuskog Gordane Đebić) i Carla Henrika Harmansona, prvaka Lijeve partije komunista Švedske, Branku Caratanu (prijevod s engleskog Vlade Opačića) pod naslovom »Evrokomunizam i male komunističke partije«.

Iz prvog intervjua potrebno je navesti djelomične odgovore V. Faya na dva postavljena pitanja (prvo se odnosi na opću tendenciju pluralizma, koja, u određenom smislu, znači vraćanje radničke klase ishodišnim inspiracijama i direktnoj demokraciji, a drugo na dilemu je li staljinizam deformacija sistema ili razvoj unutrašnje logike sistema, posebice u zemljama koje su nedovoljno ekonomski nerazvijene):

»Marksisti mnogo govore o dijalektici, a najviše o dijalektici povijesti [...] Radi li se tu o povratku? Ako hoćete to je repriza nekih oblika i unutrašnjih struktura koje su prilagođene novim odnosima snaga koje su znatno zrelije i razvijenije. Drugim riječima, radi se o transpoziciji [...]. Kad počinje nova historijska etapa, kad se mase upuštaju u nepoznato, u mrak, mora u prošlosti pronaći vanjski izgled struktura u koje se mase žele uključiti, uvesti (to je poljski sociolog Kraus definirao kao historijsku retrospektivu — prim. I.G.). Evo vrlo klasičnog primjera: svi seljački ustanci u srednjem vijeku crpu svoju ideologiju u primitivnom kršćanstvu. [...] I u francuskoj revoluciji [...] postoji takav povratak. Na što se revolucionari toga doba pozivaju? Na borbu plebejaca protiv patricija. [...] Mi smo, dakle, uz neizbježne promjene u širini i razini problematike koja se postavlja pred nama, u uvjetima istog metodološkog kontinuiteta. Treba pronaći nešto u prošlosti, neki oblik koji će se kasnije prihvatiti, ali koji neće biti konačni cilj već polazište originalnog procesa. A polazište tog suvremenog originalnog procesa, radničke vlasti, jest Pariška komuna« (58).

»U nerazvijenoj zemlji s predominantnim prevladavanjem seoske sitne buržoazije, dolazi do razvoja [...] svih deformacija autoritarne prirode (to je trockiistička teza, koju u Francuskoj razvija historičar komunist Elenstein, dajući toj tezi geografsko-historijsko objašnjenje — prim. I. G.). To je djelomično ispravno, ali pretjerano. Jer, nije samo prisutnost i moć seljaštva ono što odlučujuće utječe na tu deformaciju radničke demokracije [...]. I sama je radnička klasa nepripremljena da obavlja upravljačku ulogu [...]. Zbog toga ona sama izdvaja birokraciju kojoj delegira svoje ovlasti i svoju moć. Problem je, međutim, daleko širi. [...] Recimo da piramidalne strukture potiču tu tendenciju (kao što se dogodilo u komunističkim partijama Francuske ili Njemačke — prim. I. G.). [...] U tom je smislu Elensteinovo objašnjenje parcijalno i [...] nepotpuno, ono ograničava problem na jedno geografsko podneblje. Kao da se hoće reći: ne uzbuđujte se, u Rusiji je to išlo vrlo slabo, ali kod nas, mi vam garantiramo da će to ići dobro. To uopće nije sigurno. Nitko nije u situaciji da bude imun na renesansu autoritarnih staljinističkih tendencija« (58–59).

U istoj su tematskoj cjelini, zatim, objavljeni i radovi Ivana Prpića (»Šanse fašizma poslije II svjetskog rata«; tekst obuhvaća autorovo razmatranje naslovljene teme i njegov prijevod poglavlja O problematici fašizma nakon 1945. iz knjige »Oblici građanske svijesti — liberalizam i fašizam« Reinharda Kühnla, sveučilišnog profesora u Marburgu), Dušana Žubronića (»Liberalizam«; tekst prve emisije iz ciklusa pod naslovom »Marksizam i konzervativne ideologije« u kojem je autor kritički prikazao liberalizam, fašizam, anarhizam i koncept tzv. »kraja ideologije«), Vitomira Unkovića (»Vjera u dvadesetom stoljeću — opće tendencije«) i Josipa Županova (»Druga generacija migranata«; rad je emitiran potkraj 1977. godine, a pripremljen je za potrebe Centra za istraživanje migracija u Zagrebu).

Četvrtom su tematskom cjelinom obuhvaćeni radovi (u prijevodu Mire Žunec) Edgara Morina (»Povratak događaja«), Abrahama A. Molesa (»Bilješke za jednu tipologiju događaja«), Raymonda Cahna (»Slučajnost i nužnost događaja u psihoanalizi«) i Pierrea Noraa (»Događaj čudovište«).

E. Morin se zalaže za »povratak događaja«, pozivajući se prvotno na fizičko-kemijske znanosti: »kozmos je, čini se, istovremeno svemir i događaj« (153). Shodno tome, i pojava onoga što nazivamo život događaj je, što kaže i Jacques Monod (»Slučaj i nužda«), krajnje nevjerojatnosti. »Na svaki način, život nam se pokazuje ne samo kao događajni fenomen već i kao događajni sistem u kojem se pojavljuje slučaj [...]. Duboka historičnost života, društva, čovjeka, u nerazrušivoj (je) vezi između sistema, s jedne, i slučaja-događaja, s druge strane« (156). S pojavom čovjeka, što je također događaj, događajne sekvence postaju kaskade. »S čovjekom će se evolucija transformirati u povijest. To ne znači samo da evolucija više neće biti fizička da bi postala psiho-socio-kulturna već isto tako da će se događaji množiti i da će njihova uloga na nov način intervenirati u društvenim sistemima« (157). Time E. Morin dolazi na teren sociologije i historije: »čim se povijest nameće kao stalna konstitutivna dimenzija čovječanstva, nameće se istovremeno i kao kardinalna znanost [...] koja najbolje može shvatiti dijalektiku sistema i događaja. U prvo vrijeme, povijest je bila prije svega opis događajnih kaskada i pokušavala je sve interpretirati u funkciji događaja. Zatim, [...] naročito danas, 'događajna' povijest postepeno je potisnuta i opovrgnuta u korist sistematske evolucije koja tvrdi da determinira autogeneratorske dinamizme unutar društva. Takva tendencija, tj. rana do krajnosti, prijati da rušeći događaj dovede do samouništenja povije-

sti [. . .]. Humanističke znanosti, a posebno društvene, trude se da protjeraju događaj. Etnologija i sociologija [. . .] potiskuju povijest, a povijest nastoji istjerati događaj, [. . .] (premda) prava suvremena znanost (započinje) tek priznavanjem događaja [. . .]. (Uostalom), suvremena su društva, podložna permanentnoj dijalektici, u sudaru s događajnim i organizacijskim. [. . .] Organizatorska tendencija jednog velikog složenog skupa da se eventualno okoristi slučajem za stvaranje jedne više jedinice (i nemogućnost da to učini bez slučaja) predstavlja uzbudljiv, krucijalan, kapitalan fenomen koji treba pokušati teorijski objasniti« (157–162). E. Morin takvom teoretizacijom i pokušava ukazati na mogućnost neke znanosti o postojanju, zaključujući da je odbacivanje događaja u počecima razvoja znanstvene racionalnosti bilo možda nužno no da je danas potrebno revidirati događajni proces i događaj izvući iz znanstvene i racionalne ilegalnosti. »Potrebno je bilo iskustvo, to jest mikrofizičko eksperimentiranje, kao i otkrića suvremene biologije da se rehabilitira događaj koji ostaje ilegalan samo u znanostima koje su najmanje napredovale, to jest u društvenim znanostima« (163).

A. A. Moles pokušava izgraditi tipologiju događaja, ograničivši se prethodno na »događaje« koji su tipovi »uočljivih varijacija jedne okoline, koje onaj koji zauzima središte te okoline nije predvidio. [. . .] Budući da se znanost bavi samo općenitim, znanstveno izlaganje o događaju nužno se poziva na tipološku analizu, u kojoj su ti događaji obuhvaćeni nizom [. . .] karakteristika specifične prirode razmatranog događaja« (164). U svakom slučaju, događaj je po definiciji nepredvidiv i karakterizira ga, u smislu analize sadržaja, stanovit broj faktora: stupanj nepredvidivosti, veličina, postotak implikacije, privatno ili javno obilježje, razumljivost, stupanj implikacije za stanovit broj pojedinaca itd. »Događaj koji je prvotno dokument postaje vijest koja ulazi u kulturni ciklus, gubi svoje događajno obilježje i pretvara se u materijal za povjesničara ili novinara [. . .] (Međutim), događaj se banalizira u kulturi. Nastajanjem društva on se pretvara u kulturnu pojavu integriranu u već pripremljene kategorije koje omogućuju njegovu rekuperaciju« (168), a rekuperacija je događaja cilj svih društvenih znanosti. Danas se, međutim, »sociološka tendencija u povijesti suprotstavlja događajnoj povijesti u svadi koja je podijelila duhove. [. . .] Društvene su znanosti te koje će biti odgovorne za kraj povijesti« (167), premda je nesigurno da smo na kraju povijesti, iako smo u epohi društva kao sistema. A. A. Moles, s tim u skladu, zaključuje da je sudjelovanje u događaju u društvu koje se transformira u društveni sistem »uvijek negativno ako nije a priori zadržano u stanovitim granicama. Jedini događaji koje prihvaćamo jesu happeningi, i problem je društvenog agitatora da zna dokle se može voditi jedan happening« (168).

P. Nora, razmatrajući metode historičara sadašnjosti, daje osvrt na produkciju, metamorfoze i paradoks događaja. Polazna mu je teza o monopolu masovnih medija nad historijom, pošto nas događaj u suvremenim društvima »pogađa preko njih, jedino preko njih, i ne može nas mimoići« (178). Štoviše, publicitet oblikuje radanje događaja, jer da bi nešto postalo događaj mora biti poznato. Širenje velikotiražne štampe, radija i televizije — triju masovnih medija koji su odredili suvremenost — »pretvorili su povijest u agresiju, a događaj u čudo-vište. Ne zato što on po definiciji izlazi iz običnog; već zato što redundancija svojstvena sistemu teži ka senzacionalnom, permanentno fabricira novo, stižava glad za događajima. [. . .] Suvremeni događaj, monstrozozan sam po sebi, za povjesničara je još monstrozozniji. Jer, od svih znanstvenih radnika on je naj-

slabije oboružan. U tradicionalnom sistemu događaj je ostajao u njegovoj nadležnosti. [...] Odsad mu se događaj nudi izvana, sa svom težinom datog, prije njegove elaboracije, prije djelovanja vremena. I tim snažnije što masovni mediji odmah nameću doživljeno kao povijest i što nam sadašnjost nameće još više doživljenog. Veliko promaknuće neposrednog u povijesno i doživljenog u legendarno vrši se u isto vrijeme kad se povjesničar nalazi zbunjen u svojim navikama, ugrožen u svojoj moći, suočen s onim što se trudi da umanjí. Ali, da li je posrijedi isti događaj« (179—180)?

»Suvremena povijest mogla bi simbolički počinjati s Goetheovim riječima u Valmyju: 'I vi ćete moći reći: Bio sam tamo!' [...] Svojtvo je modernog događaja da se odvija neposredno na javnoj pozornici, [...] da je gledan u toku odvijanja i taj 'voajerizam' daje aktualnosti istodobno njenu specifičnost u odnosu prema povijesti i njezinu veću povijesnu boju« (181). Ako se tome doda da je publicitet, što je nesumnjivo zakon suvremenog događaja, informaciju učinio totalnom, onda je logično da u svijetu gdje nitko nema stalni monopol nad događajem, i šutnja ili izbjegavanje davanja informacije postaje događaj. Iz toga proizlazi zakon spektakla kao najtotalitarniji zakon tzv. slobodnog svijeta. »Rastrgana tako između realnog i njegove spektakularne projekcije, informacija je izgubila svoju neutralnost organa obične transmisije« (181), pa stoga događaj teži da postane vlastita senzacionalnost. No sam događaj, kao i istina, uvijek je revolucionaran. Stoga sva ustaljena društva »žele održati sistem novosti kojima je konačni cilj nijekanje događaja« (182), bilo da ga uklanjaju sistemom informacije, bilo da ga integriraju u sistem informacije. »To stanje vječite nadinformacije i kronične podinformacije karakterizira naša suvremena društva. [...] Ali dvosmislenost koja je u srži informacije dokrajčuje paradoksom metamorfoze događaja. (I) tu se upravo krije šansa za povjesničara sadašnjosti: pomicanje narativne poruke k njezinim imaginarnim, spektakularnim parazitskim virtualnostima zapravo potcrtava nedogađajni dio u događaju. [...] Događaj svjedoči manje o onome što izražava nego o onome što otkriva, manje o onome što on jest nego o onome što pokreće« (182—183). Stoga historičara ne zanima više događaj već dvostruki sistem koji se u događaju ukrštava — formalni sistem i sistem značenja. P. Nora stoga zaključuje da suvremena historija, koja istražuje aktualnost, ne treba da u sadašnjosti primjenjuje metode iskušane u prošlosti. Suvremena je historija »krajnji egzorcizam događaja, posljedica njegova rastvaranja. Ako je povijest i ospori, neće osporiti činjenicu da je postojala jednako kao i događaj. (Ipak je), [...] vrlo smiono smatrati je samo dokumentom za budućnost. [...] Najnovija znanstvena povijest, želeći eliminirati pritisak tradicionalnog događaja da bi otkrila senzibiliteti i mentalitete, definirajući privredne i društvene strukture da bi otkrila doživljaje mase, radi samo jedno: preslikava u prošlost kretanje sadašnjosti« (185).

Igor Graovac